

اولین مسجد

سید محمود مدنی بچستانی

فریادی برخواست: ای مردم مدینه، این شما و این آرزوی دیریتان هان! طلوع خورشید نبوت.

پیامبر ﷺ در میان فریادهای شادی و شور و شوق بسیار مردم روستای کوچک قبا وارد شد، (روز دوشنبه ۱۲ ربیع الاول) در خانه یکی از سران روستا (کلتوم بن هدم) منزل گزید و خانه یکی دیگر از سران روستا (سعد بن خیشمه) را محل ملاقات خویش قرار داد.

مردم مدینه، با اصرار فراوان از او خواستند به شهر مدینه، که تا آن زمان «بثرب» نامیده می‌شد، گام نهد؛ ولی او پاسخ داد: من در انتظار علی ﷺ هستم و تا آمدن وی در اینجا می‌مانم کم‌کم توقف پیامبر به طول انجامید و برخی، خسته از بلاتکلیفی و انتظار، به رسول خدا ﷺ گفتند: به مدینه برویم، رسول خدا ﷺ دیگر بار همان پاسخ را تکرار کرد. آنان گفتند: شاید علی یک ماه دیگر نیز نیاید! پیامبر ﷺ فرمود: نه بزودی می‌آید، ان شاء الله.^۲

سرانجام این انتظار به پایان رسید و علی ﷺ پس از پرداخت قرض‌ها و بازگرداندن امانات رسول خدا ﷺ همراه خانواده رسول اکرم ﷺ و برخی از زنان مسلمان وارد قبا شد. رنج سفر او را آزرده و پاهایش را سخت مجروح ساخته بود. رسول اکرم ﷺ وی را در آغوش گرفت و آب دهان مبارکش را به پای وی مالید بدین سان علی ﷺ تا هنگام شهادت هرگز گرفتار درد پا نشد.

با این مقدمه، تاریخ اولین مسجد اسلامی را مرور می‌کنیم.

مسجد «قبا» که اکنون در کنار شهر مدینه قامت زیبا و رسای گلدسته‌هایش سر بر آسمان لاجوردی می‌ساید و هر لحظه بویژه در ایام حج پذیرای هزاران مسلمان عاشقی است که در آن حضور می‌یابند و یاد و یادگار و عطر پیامبر اکرم ﷺ را می‌جویند، اولین مسجدی است که در اسلام ساخته شده‌مهندس این مسجد جبرئیل امین معمار آن خاتم النبیین ﷺ و کارگران آن افرادی چون علی ﷺ و سلمان و مقداد بوده‌اند.

آغاز هجرت

پیامبر اکرم ﷺ دوران اولیه زندگی خویش و بخش اول روزگار بعثت را در مکه گذارند. در آخرین روزهای این دوران، از طرفی با مرگ ابوطالب و خدیجه ﷺ مانند در مکه را نامناسب تشخیص داد و از سوی با پیشرفت اسلام در مدینه، زمینه حضور در آن دیار را مناسب ارزیابی فرمود. پس در نیمه شبی غوغا خیز و هراس آفرین علی ﷺ را در بستر خویش خوابانید و خود در راه هجرتی تاریخی گام نهاد.

مردم مدینه در انتظار طلوع خورشید نبوت هرپگاه عاشقانه به استقبال نور می‌رفتند، پاسی از روز در انتظار می‌مانند و چون هرم آفتاب داغ و توان سوز حجاز از ورود هر مسافری نومیدشان می‌ساخت، به خانه باز می‌گشتند. در گرمای نیمروز یک روز سپید و سییده آفرین، از بلندی یک خانه

صدای «الله اکبر» از مأذنه عشق و خانه توحید مردم را به کرنش در مقابل حق مطلق فرا می‌خواند. فریاد اجتماع از بلندی خانه مردم و پایگاه سیاست انسانها را به قیام در مقابل همه ستمها و باطلها دعوت می‌کند. ندای فراخوان علم و عالم از فراز جایگاه خرد و دانش افراد را به دانش پژوهی و خردپرووری می‌خواند.

زمزمه محبت از مرکز جمعیت و اجتماع و مسکن مردم، همگان را به صفوف وحدت آفرین و نشستهای محبت زا و نفاق زدا و گردهمایهای یاد و ذکر و صفا و عشق و محبت می‌طلبید.

بدین سان مسجد چونان قلبی پرتپش در کالبد جامعه اسلامی به رابطه مردم با حق، ارتباطشان با خلق و تلاوم دانش پژوهی و خرد پروری و استحکام پایه‌های وحدت و محبت سامان می‌بخشد.

حوادث مهم تاریخی اسلام به گونه‌ای در مسجد ریشه دارد. یا از مسجد آغاز شده، یا در مسجد بالیده و پرورش یافته و یا در مسجد به ثمر نشسته است و گاه همه این مراحل را در مسجد پیموده است.

بنابراین، تاریخنگاری مساجد بیان ویژگیهای ساختمانی سرد و خاموش و بی‌روح نیست، بازخوانی سنگ قبرها به شمار نمی‌آید، بلکه بازنگری پیشینه عبادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی یک امت است و زنده کردن همه حماسه‌ها و شورها و شعورها و شعارها و حادثه‌ها و حادثه سازها.

ساخت مسجد

توقف رسول اکرم ﷺ در دهکده قبا پسانزده روز به درازا کشید. و رسول خدا ﷺ در این مدت تصمیم گرفت برای فعالیتهای عبادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی مسلمانان پایگاهی برپا کند. بدین منظور مکان مسطح و وسیعی را، که در کنارخانه کلثوم بن هدم بود و از آن برای خشک کردن خرما استفاده می‌شد، انتخاب کرد.

بدیهی است که برای ساختن مسجد باید نخست نقشه‌اش ترسیم می‌شد. به گفته طبرانی رسول خدا به یارانش فرمود: نقشه این مسجد از سوی خداوند است و اینک شتر من مأمور این کار است. کسی بر شتر سوار شود و او را حرکت دهد تا محدوده مسجد را مشخص سازد. ابوبکر برخاست و بر شتر نشست، ولی هرچه تلاش کرد شتر حرکت نکرد. به ناچار ابوبکر پیاده شد. سپس عمر برخاست تا این ماموریت را انجام دهد، ولی تلاش او نیز بی‌ثمر بود و نتوانست شتر را حرکت دهد. در این هنگام، رسول خدا ﷺ به علی فرمود: برخیز و بر شتر بنشین چون علی بر پشت شتر قرار گرفت، شتر راه افتاد، محدوده‌ای را دور زد و سپس به جای نخست خویش بازگشت. بدینسان محدوده مسجد قبا مشخص شد و رسول خدا ﷺ قبله آن را به سمت بیت المقدس تعیین فرمود.^۱

پیامبر برای ساخت این مسجد بسیار تلاش کرد. زنی به نام شموس بنت نعمان می‌گوید: هنگام ساخت مسجد قبا، پیامبر ﷺ را می‌دیدم که سنگهای کوچک و بزرگ را بر می‌داشت تا آنجا که سنگینی سنگها پشت مبارکش را خم کرده،

مهندس این مسجد جبرئیل امین معمار آن خاتم النبیین ﷺ و کارگران آن افرادی چون علی ﷺ و سلمان و مقداد بوده‌اند.

خدایی‌شان بود، فضا را آکنده می‌ساخت گاه رسول خدا ﷺ نیز با آنان هم می‌شد. عبدالله بن رواحه، با آهنگی دل ز می‌خواند: افلح من يعالج المساجد، آن که پی ساختن و پرداختن مساجد است رس است.

پیامبر ﷺ با همان آهنگ، آخ قسمت شعرش را تکرار می‌کرد و می‌فر مساجد.

سپیدی خاک بر بدن مبارکش نمایان بود(گاه) مردی از صحابه می‌آمد و می‌گفت: ای فرستاده خدا، پدر و مادرم فدایت بادا سنگ و خاک را به من واگذار تا به جای تو کار کنم. پیامبر می‌فرمود: نه، تو نیز سنگ دیگری بردار. حضرت همراه در تلاش بود تا ساختمان مسجد پایان یافت.^۲

در روزهایی که بنای خانه توحید ساخته می‌شد، عطر زمزمه‌های روح نواز صحابه، که بیانگر بینش الهی آنان و عشق

هنگام ساخت مسجد قبا، پیامبر ﷺ را می دیدم که سنگهای کوچک و بزرگ را بر می داشت تا آنجا که سنگینی سنگها پشت مبارکش را خم کرده، سپیدی خاک بر بدن مبارکش نمایان بود.

کدامین مسجد شروع کنم؟ امام صادق ﷺ فرمود: از مسجد قبا آغاز کن و در آن بسیار نماز گزار؛ زیرا اولین مسجدی است که رسول خدا ﷺ در این منطقه در آن نماز گزارد.^{۱۵}

مکانهای تاریخی مسجد قبا

در محل مسجد قبا سه مکان بسیار با اهمیت دیگر بوده است که متأسفانه، به بهانه توسعه مسجد، به دست حاکمان عربستان تخریب شده، از میان رفته است. این مکانها عبارتند از:

۱- چاه انگشتر

در محل مسجد قبا چاهی بود که آب بسیار ناکوار و تلخی داشت. چون پیامبر اکرم به آن محل آمد، مسلمانان گفتند: آب این چاه بسیار ناکوار و تلخ است، لطف کنید و آب دهان خویش را در آن بیفکنید تا گوارا شود. پیامبر اکرم مقداری از آن آب را در دهان خویش گرداند و دوباره به چاه باز گرداند آب چاه بسیار گوارا و شیرین شد و تا سالیانی پیش، کام زیارت کنندگان مسجد قبا را شیرین می ساخت.^{۱۶} چون عثمان، در زمان خلافتش، خواست آب بنوشد، انگشتر رسول خدا که در دستش بود در چاه فرو افتاد برای به دست آوردن انگشتر همه آب چاه را تخلیه کردند ولی هر چه کوشیدند انگشتر پدیدان نشد. از آن روز این چاه را «بئر الخاتم» (چاه انگشتر) نامیدند.^{۱۷}

۲ و ۳- مسجد فاطمه و علی (ع)

در کنار مسجد قبا دو جایگاه به نامهای مسجد علی (ع) و مسجد فاطمه (ع) وجود داشت. گروهی این مکانها را محل نماز آن بزرگواران، هنگام اقامت در قبا می دانند. متأسفانه توسعه های اخیر به از میان بقیه در صفحه ۱۲

همانا مسجدی که از اولین روز بر مبنای تقوا پایه گذاری شده است، شایسته تر است که تو در آن به نماز بایستی. بسیاری از مفسران، مراد این آیه را مسجد قبا دانسته اند؛ گروهی آن را مسجد النبی ﷺ می دانند و برخی هر دو مسجد را مصداق و مراد این آیه به شمار می آورند.^{۱۱} امام صادق ﷺ به معاویه بن عمار فرمود: از حضور در مشاهد خود داری مکن و یکی از این مشاهد مسجد قبا است، زیرا این همان مسجدی است که از اولین روز بر پایه تقوا بنا نهاده شده است.^{۱۲} روایات متعددی از رسول اکرم ﷺ و ائمه معصومین (علیهم السلام) نقل شده است. که خواندن دو رکعت نماز در مسجد قبا را با انجام دادن یک عمره برابر می داند. ابن شبة می گوید: رسول خدا ﷺ فرمود: هرکس در خانه خویش وضو گیرد و با نیتی خالص به مسجد قبا بیاید و در آن دو رکعت نماز گزارد، پاداش یک عمره خواهد داشت.^{۱۳}

امام صادق ﷺ از رسول خدا نقل کرده است که فرمود: هرکس به مسجد من یعنی مسجد قبا درآید و در آن دو رکعت نماز بخواند، با پاداش یک عمره بر می گردد.^{۱۴} عقبه بن خالد از امام صادق ﷺ پرسید: می خواهم به مساجد اطراف مدینه بروم، از

سپس عبدالله ادامه می داد: و یقرأ القرآن فیہ قائماً و قاعداً آنکه پیوسته نشسته و ایستاده در مسجد قرآن می خواند. پیامبر می فرمود: و قاعداً آنگاه عبدالله می خواند: ولا بیت اللیل عنه رافداً؛ و شب را نیز همواره بیدار بوده، به خواب نمی گذراند. پیامبر می فرمود: راقداً بدین سان ساخت اولین بنای توحیدی در اسلام، که دارای ۳ ردیف ستون چوبی بود، با تلاش مسلمانان به پایان رسید.

رابطه پیامبر با مسجد قبا

پیامبر ﷺ پس از مدتی دهکده قبا را ترک کرد و به مدینه رفت ولی تا واپسین روزهای زندگی هرگز رابطه خود را با این مسجد قطع نکرد. هر شب پیاده یا سواره به طرف مسجد قبا به راه می افتاد و نماز را در آنجا می گزارد.^{۱۵} طبق نقلی دیگر روزهای دوشنبه هر هفته در قبا نماز می خواند^{۱۶} و نیز هر سال صبحگاه هفدهم ماه مبارک رمضان به مسجد قبا می شتافت.^{۱۷}

فضیلت مسجد قبا

درباره جایگاه معنوی این مسجد همین بس که قرآن کریم آن را مسجدی، که بر پایه تقوا بنا نهاده شده است، می خواند. (لَتَشْجِدُنَّ عَلَی الثُّمُورِ مِنْ أَوَّلِ یَوْمِ أَحَدٍ أَنْ تَقُومَ لَیْلًا).^{۱۸}

رفتن این مکانها انجامیده است.^{۱۸}

مسجد قبا در طول تاریخ چندین بار توسعه یافت. ابتدا عثمان این کار را انجام داد. پس از وی عمر بن عبدالعزیز و دیگر زمامداران در این مسیر گام برداشتند تا آنکه ساختمان بسیار زیبای کنونی به وسیله حاکمان سعودی توسعه یافت. به امید بازگشت به جایگاه اساسی و اصلی مساجد و آبادانی معنوی و مادی این پایگاههای توحید و وحدت.

- ۱- تاریخ المدينة المنورة، ج ۱، ص ۵۱ رهنمای حرمین شریفین، ج ۵ ص ۱۹۷.
- ۲- بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۱۰۴، تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۰۴.
- ۳- بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۱۰۶.
- ۴- همان، ص ۱۰۷.
- ۵- معجم الکبیر، ج ۲، ص ۳۴۶، نسخ التواریخ، ج ۱، ص ۳۲.
- ۶- السیرة الحلیة، ج ۲، ص ۲۳۷، مدینه شناسی، ص ۸.
- ۷- تاریخ المدينة المنورة، ج ۱، ص ۵۲.
- ۸- تاریخ و آثار اسلامی مکه و مدینه، ص ۱۹۳.
- ۹- تاریخ المدينة المنورة، ج ۱، ص ۴۴، موسوعة المتببات، قسم المدينة ص ۹۵.
- ۱۰- تاریخ المدينة المنورة، ج ۱، ص ۲۵.
- ۱۱- همان.
- ۱۲- سورة توبه آیه ۱۰۸.
- ۱۳- مجمع البیان، ج ۳، ص ۷۳، تفسیر کبیر فخر رازی، ج ۱۶، ص ۱۹۵.
- ۱۴- بحار الانوار، ج ۱۰۰، ص ۲۱۴.
- ۱۵- تاریخ المدينة المنورة، ج ۱، ص ۴۰.
- ۱۶- بحار الانوار، ج ۱۰۰، ص ۲۱۵، روایت ۹.
- ۱۷- همان، ج ۱۹، ص ۱۲۰.
- ۱۸- رهنمای حرمین شریفین، ج ۵ ص ۲۰۲.